Quaderns de Vilaniu, 44: 147-154 (2003)

CATALÀ: UN ADJECTIU APROPIAT I OPORTÚ A L'ALGUER?

Luca Scala

M'han demanat molt amablement de parlar de l'amic Pere Català i Roca en ocasió del present homenatge, que vol commemorar el compliment dels seus incansablement enfeinats 80 anys. Pens que, per començar, a aquest numeret se li hauria de treure el zero i multiplicar per dos el que resta, que seria més ajustat a la vitalitat encomanadora d'aquest home tan emblemàtic!

I per a l'Alguer, emblemàtic doblement, diguem-ne, ja en el seu cognom/adjectiu: *català*.

L'Alguer —que nosaltres sempre declinem al femení— és la realitat més perifèrica del conjunt dels països que parlen català (o valencià, mallorquí, lleidatà, rossellonès, alguerès...). En la sua història, sempre ha hagut d'ésser un baluard de la Corona d'Aragó després de la conquesta del rei Pere el Cerimoniós i del repoblament a partir del 1354, dins el turbulent context sard, i això li ha valgut el títol de "fidelíssima", tal com encara avui duu recamat el gonfanó oficial de la municipalitat. Tot i els problemes, avui a l'Alguer *encara* es parla una variant del català. I han passat quasi tres segles del canvi de sobirania a Sardenya, que, després dels tractats de Londres (1718) i de la Haia (1720), esdevenia possessió dels piemontesos Savoia que podien assumir, per primera vegada i de dret, el títol de reis. Així anaven les coses i és inútil expressar judicis morals, tant sobre la conquesta catalana de la sardo-corso-genovesa S'Alighera-Alghero del s. XIV, com sobre les transacions entre sobirans extremament ambiciosos —gairebé famèlics— del s. XVIII...

El que tenim de tangible i viu avui és la increïble fidelitat d'aquesta petita ciutat a la pròpia llengua, cultura i tradicions que ens lliguen als territoris de parla catalana. I, a propòsit d'això, és lícit o exagerat emprar el determinant *català*, referit a l'Alguer? O seria més apropiat d'antuvi definir les nostres peculiaritats principalment *alguereses* o *sardoalguereses* i posteriorment, d'una manera ponderada, *catalanes?* És a dir, l'Alguer com es considera a si mateixa? I, sobretot, els algueresos com l'han definida —definint-se ells mateixos— en el passat, principalment després de cessar de formar part de la Corona espanyola al 700 —i haver interromput gairebé tot tipus de relacions principalment amb els territoris de parla vàriament catalana de l'antiga Corona d'Aragó— i abans del primer Retrobament dels anys 60 del segle XIX?

No és una qüestió totalment ociosa, ja que encara avui a l'Alguer hi ha qui contesta amb motivacions superficials, especialment en el camp lingüístic, la pertinència de l'ús de l'adjectiu *català* per a l'alguerès.

Molt interessant —i, dissortadament, llong— seria fer una investigació en els arxius algueresos per tal de detectar, per exemple, la freqüència i les modalitats amb les quals els algueresos empraven l'adjectiu *català* referint-se a coses locals, quan escrivien actes públics o cartes privades. No és el cas de parlar-ne aquí, atesa la falta de dades fiables.

El que vull fer aquí és simplement aplegar les fonts editades (o escrites per a una publicació mai realitzada o perduda ja) que mencionen l'Alguer; especialment el que els historiadors, algueresos i sards, i els escriptors forasters han escrit sobre aquesta població tan singular entre el segle XVI i la meitat del segle XIX, pel que fa a la sua llengua.

La primera testimoniança ben clara, encara que potser massa genèrica, és la del callerès Segimon Arquer, qui fou cremat a Toledo perquè fou acusat de luteranisme el 1571. Segimon en la sua llatina *Sardiniae Brevis Historia et Descriptio*, de 1549, escriu, en un paràgraf dedicat a "Alghер civitas": "Alghер civitas est nova, parva, populosa tamen et munitissima, domibus et aedificis pulchris ornata, cuius incolae fere omnes Tarraconenses sunt." Més endavant especifica, pel que fa a les llengües parlades a Sardenya, que "Sunt autem duae praecipuae in ea insula linguae, una qua utuntur in civitatibus, et altera qua extra civitates. Oppidani loquuntur fere lingua Hispanica, Tarraconensi seu Catalana [...]."

L'Alguer, com a ciutat, era de llengua catalana, tot i que hi era conegut i emprat, en àmbits força minoritaris, també el castellà.

Poques dècades després, l'historiador sasserès Joan Francesc Fara, en la sua obra *In Sardiniam Chorographiam*, escrita entre el 1580 i el 1585, afirma que "Calaritani tamen et Algarenses communiter utuntur suorum maiorum lingua Cathalana" i, més endavant, "Alguerium [...] anno 1354 fuit a rege Petro expugnatum et, pulsis Algarensibus omnibus, Tarraconensium seu Cathalanorum colonia ad illud deducta". Els algueresos (i els calleresos) parlen la llengua dels seus avantpassats, la catalana, i l'Alguer s'havia repoblat totalment amb colons catalans després de la definitiva conquesta de 1354.

Però encara estem en plena dominació espanyola de Sardenya i el fet del català a l'Alguer és prou normal, atesa la pluralitat lingüística dels territoris de la Corona espanyola.

Arribats els Savoia, ben diversament notarà el fet el pare jesuïta italià Francesco Cetti, que, en la sua *Storia naturale di Sardegna* (tres llibres publicats entre els anys 1774 i 1777) farà constar que "[...] le lingue che si parlano in Sardegna si possono dividere in istraniere, e nazionali. Straniera totalmente è la lingua d'Alghер, la quale è *catalana*, a motivo che Alghер medesimo è una colonia di Catalani".

Sempre de la mateixa dècada del segle XVIII tenim dues testimonianes directes més. En un poema en octaves anònim, escrit en italià, titulat "Supplica al Re per ristabilirsi le Scuole d'Alghero" s'afirma que "[...] i catalani furon i fondatori della città [de l'Alguer], unico luogo in Sardegna ov'è dominante il loro linguaggio".

Una mica més prudent és l'alemany Joseph Fuos, pastor protestant, qui va viure una estona a la nostra illa com a capellà d'un regiment alemany al servei del rei de Sardenya. En el seu *Nachtrichten aus Sardinien*, manuscrit redactat entre els anys 1775 i 1777 en forma epistolar, adreçat a un baró alemany, inèdit fins a la sua publicació a Lípsia el 1870, ens informa que "[...] in Alghero, i cui abitanti sono una colonia della Catalogna, parlano ancora per la massima parte il catalano".

Pere Català Roca amb el bibliotecari i poeta Rafael Sari i l'arquitecte Antonio Simon Mossa.
ARXIU PERE CATALÀ I ROCA

L'alguerès Antoni Miquel Urgias (1771-1826), canonge arxiver de la seu de l'Alguer, el 1797, cura l'edició de les avui desaparegudes *Le sei domeniche di S. Luigi Gonzaga*, que contenen "gli atti di buon cristiano in linguaggio algherese". El 1804 dins *Notizie giovevoli del tempo, della cosmografia e della geografia, compilate in forma di Dialogo ad uso de' giovani studenti di gramatica delle regie scuole di Alghero* especifica que "Il linguaggio Algherese è Catalano, perchè Alghero è una colonia di Catalani, i quali la ripopolarono nel 1353 [*sic* per 1354], essendo stata evacuata dai Genovesi". El 1820, difonia principalment a l'Alguer i a Sàsser el singular estudi manuscrit *Sull'origine ed uso delle campane*, en què parlava també del costum alguerès i sard, durant la Setmana Santa, de substituir l'ús de les campanes de les esglésies amb el de les "così dette «tavole benedette», in greco «semanteria» ovvero «chirosemantra», da noi chiamate in catalano-algherese «matraccas» ('matraques')". El 1823 compila una "Nota di tutte le uve [...] delle vigne di Alghero, in linguaggio catalano algherese". L'enciclopedista Urgias és més fidel i constant a l'ús de l'adjectiu *català*. Després d'un inici molt genèric ("linguaggio algherese"), diguem-ne, posteriorment matisa fins i tot el concepte dialectal de la parla algueresa adjuntant *català* i *alguerès*.

En un període que s'ha de situar entre els anys 1796 i 1816, el patrici alguerès de vida inquieta Mateu Lluís Simon (l'Alguer, 1761-París, 1816) ens descriu molt precisament la situació i els usos lingüístics de l'illa. En efecte, en el seu estudi manuscrit *Prospetto dell'Isola di Sardegna, antico e moderno* explica de manera molt eficaç que:

> Cinque linguaggi parlansi comunemente in Sardegna: lo spagnuolo, l'italiano, il sardo, l'algherese ed il sassarese. [...] L'algarese è il catalano —rimasto dalla colonia catalana in Algheri, collocata allorché si volle sostituire questa popolazione alla genovese sarda che vi esistea— ed è proprio soltanto della città d'Algheri, e si parla altresì, sebben con piccolissima variazione, in quasi tutti li monasteri di monache che sonnovi nel Regno, e si comprende dai curiali e forensi perché una parte delle antiche carte trovasi scritta in catalano [...].

A l'Alguer arriben també els viatgers piemontesos i francesos, que no manquen mai de notar aquesta peculiaritat tan evident de la llengua.

Jean François Mimaut publica el 1825 la *Histoire de la Sardaigne, ou la Sardaigne ancienne et moderne* en què informa els seus lectors que el rei Pere el Cerimoniós, després de la conquesta:

> [...] transporta une colonie de Catalans, qu'il fit venir de Barcelone, et desquels descendent les habitants actuels d'Alghero, nomée autrefois Barcelonette, qui ont conservé la langue, les moeurs, la gaieté, l'activité, l'industrie et l'esprit militaire de leurs ancêtres.

L'any després, el militar piemontès Alberto Ferrero della Marmora, enviat a Sardenya per punició, publica a París en francès el seu *Voyage en Sardaigne, de 1819 a 1825* on esmenta "le catalan dans la ville d'Alghero". Della Marmora tornarà a l'Alguer moltes vegades i, més de trenta anys després de la primera obra, editarà l'any 1860 i sempre en francès un *Itinéraire de l'île de Sardaigne* més complet en què ens

diu: "[...] Gli abitanti della città, senza essere attualmente dei catalani di puro sangue, hanno però conservato pressappoco intatta la lingua. È in questa lingua, circoscritta alle mura di Alghero, che comunicano tra di loro".

El pare Vittorio Angius, col·laborador de Goffredo Casalis per les entrades relatives a Sardenya del *Dizionario geografico, storico-statistico degli Stati di S.M. il Re di Sardegna* (publicat a Torí entre els anys 1833 i 1856) escriu en el primer volum que "Dall'epoca in cui con la colonia catalana fu introdotta la loro lingua, restò bandita la sarda, ed *anche al presente il catalano è il volgare degli algheresi*, sebbene delle famiglie stanziatevi, pochissime, come può dedursi dai cognomi, convenga credere discendenti dagli antichi coloni".

El bibliotecari de Versalles Antoine-Claude Pasquin, més conegut com a Valéry, publicarà a París el 1832 el seu *Voyage en Corse, à l'île d'Elbe et en Sardaigne*, en el capítol XCVI del qual exposarà que "La première fondations d'Alghero par les Doria remonte à 1102. Depuis elle fut occupée par une colonie catalane qui, en 1354, y remplaça les Génois. Cette jolie ville propre, commode, bien bâtie, a conservé l'industrie, l'activité, la gaité ainsi que la langue de la mère-patrie". Judici molt semblant al de J. F. Mimaut.

Henry Monnier, en les seves *Lettres sur la Sardaigne* (1848) definirà "Alghero, la città spagnola dove si parla il catalano puro di Barcellona".

Set anys després (1855), Edouard Delessert escriu *Six semaines dans l'île de Sardaigne* on contínuament es queixa molt de l'Alguer i del seu viatge per aquestes terres. Però, descrivint el trajecte amb barca per anar a veure les Coves de Neptú, ens proporciona la informació que ens interessa: "Dopo due ore di tragitto abbastanza lento e la cui monotonia era rotta soltanto dal canto nasale dei marinai, in lingua catalana come si parla ad Alghero [...]".

El 1865 Auguste Boullier en *L'île de Sardaigne* observarà que "[...] Alghero è una città spagnola dalle strade strette, dai balconi pesanti, dalle case ben costruite ma cadenti, dove si parla soltanto catalano".

Emmanuel Domènech, qui havia viscut a l'Alguer quan era minyó, hoste d'un oncle seu mercader resident aquí, en el seu *Bergers et bandits. Souvenir d'un voyage en Sardaigne* de 1867 fa constar que l'Alguer era "Popolata da coloni catalani che lasciarono in eredità ai loro discendenti l'idioma nazionale che parlano ancora oggi".

I som ja a l'inici del que es defineix com a Retrobament, que tornarà a connectar l'Alguer (millor dit: una reduïdíssima elit algueresa culta) amb els ambients més catalanistes de la Barcelona de l'època. A partir d'aquest període ja "serà provat", amb l'arribada d'estudiosos del dialecte i, sobretot, de gramàtiques i diccionaris catalans, que els escriptors algueresos començaran a mantenir que l'alguerès, com a llengua, té els seus legítims avantpassats al Principat.

Havem vist com els algueresos cultes, doncs, sempre, també en el període d'interrupció dels contactes amb els territoris de l'antiga Corona d'Aragó, han mantengut una continuïtat de consciència de la catalanitat de la pròpia llengua. És més, l'han comunicat sempre als visitadors sards o forasters que venien a l'Alguer,

els quals, posteriorment, feien constar aquesta notícia tan singular en les obres que escrivien i publicaven arreu d'Europa. El poble, però, ja havia perdut l'ús de l'adjectiu *català* per definir la pròpia llengua i els algueresos, fins i tot recentment, feien servir un genèric *espanyol*, amb el qual tancaven la qüestió, no gaire interessant per a ells, amb els forasters que volien comentar-ho. Ho dic també per experiència familiar, era una cosa que passava sovent i que alguna volta encara passa. L'única cosa que sempre també la gent poc o gens culta ha mantengut en tot temps, era —i és— el nom afectuós de Barceloneta, sinònim de l'Alguer. Després del segon Retrobament, amb

Imatge d'un esmorzar a la barca d'en Ferrovetxo (Antonio Fortunato) a l'Alguer, feta per Català i Roca l'any 1962. Museu de Valls / Donació de Pere Català i Roca

el creuer de 1960 —en l'organització del qual l'amic Pere, juntament amb el seu pare, ha tengut un paper fonamental—, quan els algueresos es veieren "envaïts" amistosament per centenars de persones que parlaven una mateixa llengua, va començar a nàixer una consciència realment popular de la catalanitat local.

Però vull tornar als viatgers forasters i fer parlar per últim un altre francès, el cavaller Gaspard de Grégory, qui publicarà a París l'any 1832 un llibret d'una cinquantena de pàgines titulat *Île de Sardaigne*. Aquest reportatge de viatge, tot i dir més o manco les mateixes coses que els altres publicats anteriorment, resulta però molt més interessant, ja que va ser traduït al castellà i publicat a Barcelona el 1840 (*Historia de la isla de Cerdeña, por el Caballero Gaspard de Grégory*. Traduïda al castellà per una Sociedad Literaria. Barcelona, 1840-Imp. del Guardia Nacional) i s'hi consignava explícitament que "[...] se habla el catalán correctamente en la ciudad de Alghero". En tenim notícies gràcies a l'estudi de Ramon Violant i Simorra "Paral·lelismes culturals entre Sardenya, Catalunya i Balears", publicat dins la revista *Studi Sardi* el 1950 i recentment reeditat per l'Arxiu de Tradicions de l'Alguer.

La cosa, per qui com l'estimat amic Pere Català i Roca s'ocupa dels contactes entre algueresos i catalans de ponent, és prou clamorosa per merèixer un aprofundiment. Se sap que el Retrobament va començar amb la participació, amb un escrit en català, de l'arxiver callerès Ignazio Pillito als Jocs Florals de la Llengua Catalana de Barcelona de 1864. Manuel Milà i Fontanals, encuriosit, li va escriure una carta, tot preguntant-li com és que sabia català. El Pillito contestà que l'havia après llegint els papers de l'arxiu de Càller, on hi sovintejava aquella llengua, i que, però, a Sardenya l'únic lloc on encara es parlava català era a l'Alguer. Amb el viatge a l'Alguer de l'erudit barceloní Francesc Martorell i Peña, arribat a Sardenya per estudiar-hi els nurags, tan semblants als talaiots menorquins, i el megalitisme característic de l'illa l'any 1868, s'estrena una nova època de contactes entre les dues ribes mediterrànies. Martorell, tornat a Barcelona, proporciona a Milà i Fontanals uns noms d'erudits algueresos amb qui contactar. Entre les persones que va conèixer aquí cal destacar Josep Frank, qui publicarà poemes a la premsa periòdica catalana i obrirà el pas a altres col·laboracions progressivament més important i a contactes de tot tipus. Aquest afany de retrobament culminarà amb l'arribada d'Eduard Toda i Güell, qui difondrà el nom de l'Alguer en els seus articles i llibres.

La nota que reportava Ramon Violant i Simorra, però, ens diu que, més de vint anys abans de l'inici de l'anomenat Retrobament, a Barcelona ja era disponible la notícia, suposadament no aprofitada, de la catalanitat de l'Alguer. També un altre llibre de viatges sobre Sardenya, publicat en castellà a Barcelona (*La Italia Pintoresca. Cerdeña. El Piamonte. La Isla de Elba. Toscana*. Barcelona, Joaquín Verdaguer, 1841), que es troba dins el catàleg de la Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona, podria contenir altres dades interessants en aquest sentit.

Es podrien datar els primers contactes entre algueresos i catalans de ponent ja a la primera meitat del 800? Hi ha coses que encara no sabem d'un període que resulta encara bastant obscur?

Vet aquí, doncs, un camp d'investigació que Pere Català, al llarg dels seus segons vuitanta anys, no deixarà sense conrear, n'estic seguríssim.

El definiria, sense por d'ésser grandiloqüent, un viatge vers els orígens de la nostra consciència.

Bibliografia essencial consultada

ARMANGUÉ, Joan (1996): *Llengua i cultura a l'Alguer durant el segle XVIII: Bartomeu Simon.* Barcelona.

ARMANGUÉ, Joan (1998): *El Parnàs alguerès. Poesia arcàdica a l'Alguer (1778-1806).* Barcelona.

— (2002): *L'escola algueresa d'estudis de cultura popular (1778-1908).* Barcelona.

Joan ARMANGUÉ [a cura de] (1999): *Matràcules, campanes i campaners.* L'Alguer.

VIOLANT I SIMORRA, Ramon (2003): *Paral·lelismes culturals entre Sardenya, Catalunya i Balears.* Dolianova.

BUDRUNIM, Antonio; Yvette GAGLIANO (1991): *Splendori e miserie. Alghero nelle cronache dei viaggiatori dell'Ottocento.* Sàsser.

CATALÀ I ROCA, Pere (1957): *Invitació a l'Alguer actual.* Palma de Mallorca.

COCCO, Marcello M. (1987): *Sigismondo Arquer. Dagli studi giovanili all'autodafé.* Càller.

FRANCISCI FARAE, Ioannis (1992): *Opera.* Vol. I: *In Sardiniam Chorographiam.* 3 vols. Sàsser: Enzo Cadoni ed.

MATTONE, Antonello; Piero SANNA [eds.] (1994): *Alghero, la Catalogna, il Mediterraneo.* Sàsser.

DESSÌ, Giuseppe [a cura de] (1965): *Scoperta della Sardegna. Antologia di testi di autori italiani e stranieri.* 2 vols. Milà.

VALÉRY (àlies d'Antoine-Claude Pasquin) (1837): *Voyage en Corse, à l'île d'Elbe et en Sardaigne.* París.